

SAKÎFE'DEKİ HALİFE ADAYLARI

Yrd. Doç. Dr. Nizamettin PARLAK
Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Hız. Peygamber'in vefatının ardından Medine'de bir toplantı yapılmış, Sa'd b. Ubâde burada İslâm tarihinin ilk halife adayı olarak ortaya çıkmıştır. Olayın duyulması üzerine Muhâcirler BenîSâide Sakîfesi'ndeki toplantıya katılarak Sa'd'ın karşısına üç aday çıkarmışlardır. Bunlardan ikisi Hz. Ebû Bekir'in önerdiği Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır. Üçüncüsü ise bu iki adayın öne sürdüğü Hz. Ebû Bekir'dir. Bu çalışmada, Sa'd b. Ubâde ile Ebû Ubeyde'nin kişisel özellikleri, katıldıkları savaşlar ve üstlendikleri görevler hakkında bilgi verilecek ve halifelik şartları açısından değerlendirmeleri yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: BenîSâide Sakîfesi, Sa'd b. Ubâde, Ebû Bekir, Ömer b. el-Hattâb, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Halife Adayları

ABSTRACT

The Khalifa Candidates in the Saqifa of Banu Saïda

After the death of the Prophet, the Ansar have assembled in Madinah, and Sa'd b. Ubadah had appeared as a first candidate in the history of Islam. Then, the Muhajirun went to the Saqifa and they presented three candidates of their own. Two of them were Omar and Abu Ubayda b. al-Jarrah, the other was Abu Bakr. In this research, we try to investigate Sa'd and Abu Ubayda. We will take up their personal characteristics, the battles they have been joined as well as the missions they had undertaken and we evaluated them in the sense of the conditions required for the caliphate.

Key Words: Saqifa of Banu Saïda, Sa'd b. Ubadah, Abu Bakr, Omar b. al-Khattab, Abu Ubayda b. al-Jarrah, Candidates for Khalifa.

GİRİŞ

Hilâfet Meselesi

Dinin korunması ve dünya işlerinin yönetilmesi konusunda Hz. Peygamber'e vekâlet etmek şeklinde tanımlanan hilâfet,¹ onun vefatının ardından ortaya çıkmış siyasal bir kurum olarak değerlendirilmiştir.² Dolayısıyla halife seçimi de siyasî bir mesele olarak görülmüştür.³ Ancak hilâfet, dinin genel çerçevesi

¹ İbn Haldûn, Abdurrahmân, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, İstanbul, Yeni Şafak Yay, 2004, I, s. 271.

² Aksoy, Numan Durak, "Târihsel Bakımdan Halifelik - Ortaya Çıkışı, Geçirdiği Aşamalar-" *Hikmet Yurdu*, II/3 2009, s. 215-226.

³ Hizmetli, Sabri, "Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olayları Sonuçları ve Etkileri", *AÜİFD*, XXXIX, Ankara, 1999, s. 27-54.

dışında ele alınıp bütünüyle insanların inisiyatifine bırakılacak bir konu değildir. Eğer öyle olursa İbn Haldûn (ö. 808/1406)'a göre insanlar bunu dünyevî çıkarları için kullanıp çeşitli sorunlara yol açabilirler. Bu ve benzeri durumların önüne geçilebilmesi ancak dinin hükümlerine göre hareket edilmesiyle mümkün olabilir. Bu da öncelikle Hz. Peygamber'in, ardından da onun yerine geçen kişilerin yani halifelerin görevidir.⁴

Hz. Peygamber'den sonra kimin halife olacağı konusundaki tartışmalarla birlikte Peygamber döneminde bir kenara bırakılmış olan kabile taassubu (asabiyet) tekrar ortaya çıkmıştır.⁵ Halife seçiminde önemli bir unsur olan asabiyet, aslında Mekke toplumu tarafından İslâmiyet'ten hemen önce yavaş yavaş terk edilmeye, kabile bağları, yerini bireyselliğe bırakmaya başlamıştı.⁶ Dolayısıyla hilâfet tartışmalarının, bütünüyle Arapların sosyal hayatını belirleyen kabilecilik anlayışı çerçevesinde gerçekleştiği⁷ görüşüne katılmak mümkün değildir.

Peygamber'in vefatının ardından sahâbe, halife seçimi konusunda Câhiliye Dönemi uygulamalarına yönelerek bir çözüm üretme yoluna gitmiştir. Ancak bu yönelişte Câhiliye âdetleri, olduğu gibi esas alınmamıştır. Hatta Sakîfe'de görüldüğü üzere İslâmî bir takım ilkelerle, bu âdetlerde bazı değişiklikler yapılarak çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Fakat "kabile âdetlerine göre reis, kayd-ı hayat şartıyla seçilir" gibi bazı prensiplerde değişikliğe gidilmemiştir.⁸

Benî Sâide Sakîfesi'nde Sa'd b. Ubâde'nin halife adayı olarak ortaya çıkışı bir plana bağlı olarak gerçekleşmemiştir. Hz. Peygamber'den önce Medine'de biri, Sa'd b. Muâz, diğeri, Sa'd b. Ubâde olmak üzere Ensâr'ın iki lider vardı. Sa'd b. Muâz daha önce vefat etmiş olduğundan dolayı Hz. Peygamber'in yerine geçmesi gereken kişi Sa'd b. Ubâde'ydı. Ensâr, muhtemelen böyle düşünüyordu. Çünkü olayın yaşandığı yer Medine'ydi ve onlara göre bu şehri yönetmek de Medinelilerin hakkıydı. Ancak Sakîfe'deki konuşmalara bakıldığında Muhâcirler'in böyle düşünmediği anlaşılmaktadır. Onlara göre halifenin seçilmesi, Medine'ye ait boş bir kadronun doldurulması değil, Hz. Peygamber'in bıraktığı bir görevi hakkıyla yerine getirecek birinin seçilmesiydi. Onun için de halifelik Hz. Peygamber gibi Muhâcir olanlardan birinin hakkıydı. Böylece Ensâr devre dışı bırakılmış oluyordu.

Benî Sâide Sakîfe'sinde, halifelik için adı geçen adaylar şunlardır: Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635). Hz. Ömer (ö. 23/643), Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (ö. 18/639) ve Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634). Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer daha sonra halife oldukları için burada daha önce adı halifelik için ortaya atılmış ama halife

⁴ Bkz. İbn Haldûn, Mukaddime, I, s. 269-277.

⁵ Varol, M. Bahaüddin, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişim Üzerine Bazı Değerlendirmeler", İSTEM, III, 6, Konya, 2005, s. 195-213.

⁶ Kurt, Abdurrahmân, "Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yönden İslâm Öncesi Mekke Toplumu", Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, X/2, 2001, s. 97-122.

⁷ Atalan, Mehmet, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IX/2, 2004, s. 55-68.

⁸ Hamidullah, Muhammed, İlk İslâm Devleti, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), İstanbul, Umut Matbaacılık, 1992, s. 42.

seçilmemiş olan Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635) ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (ö. 18/639) araştırma konusu yapılacaktır. Onların kişisel özellikleri, katıldıkları savaşlar, üstlendikleri görevler, yeterlikleri, halifede olması gereken özelliklerden hangilerini taşıdıkları vb. hususlar üzerinde durulacaktır.

b. Benî Sâide Sakîfesi'ndeki Toplantı

Hız. Peygamber vefat ettiğinde Hz. Ebû Bekir, Medine'nin doğusunda, yaklaşık 1,5 km. uzaklıkta olan Sunh'taki evindeydi.⁹ Vefatın ardından Ensâr, Sakîfe'de Sa'd b. Ubâde'ye b'ât etmek üzere toplandılar.¹⁰ Aslında bu toplantı bir halife seçmek üzere değil, potansiyel bir lidere yani "liderlik hakkı olan birine" bağlılık beyanı yapmak üzere gerçekleştirilmişti. Orada hâkim olan mantık, kabile mantığıydı.¹¹ Bunun için Sakîfe'de Ensâr'ın, Sa'd b. Ubâde'den yana oluşunun, kabile gayretinden başka bir şeyle açıklanamayacağı ifâde edilmiştir.¹²

Bu toplantı sırasında göze çarpan iki sebepten dolayı aslında Sa'd b. Ubâde'nin seçimi konusunda Ensâr'ın düşüncelerinin net olmadığı ve bazı kaygılar taşıdığı açıkça görülmektedir. Bunlardan birincisi; toplantının alelacele yapılmış olmasıdır. İkincisi ise; toplantı esnasında gerek Sa'd b. Ubâde'nin gerekse diğer kişilerin yaptıkları konuşmalarda liderlik hakkının Ensâr'a ait olduğuna dair bazı gerekçeler ileri sürmeleridir. Nitekim Sa'd b. Ubâde, konuşmasına başlarken Hz. Peygamber'in, kavmi içerisinde (Mekke'de) on yıldan fazla kaldığını ve bu süre zarfında onun güven içerisinde yaşayamadığını ve Muhâcirler'in de Mekke'deyken ona yapılan saldırılara engel olamadıklarını vurgulamıştır. Eğer Ensâr, Muhâcirler'in, kendilerine itiraz etmeyeceklerine dair bir kanaate sahip olsalardı bu gerekçeleri sıralama ihtiyacı duymazlardı.

Sa'd b. Ubâde'nin Sakîfe'de yaptığı konuşma şu şekildedir:

"Ey Ensâr topluluğu, dine önce girmek ve İslâm ile fazilet kazanmak, başka bir Arap kabilesine değil size nasip olmuştur. Resûlullah, kendi kavmi arasında on yıldan fazla kaldı. Onları Rahman'a ibadet etmeye, putlara tapınmayı bırakmaya çağırdı. Buna rağmen kavminden az sayıda insan ona inandı. Ona inananlar, bırakın Resûlullah'ı savunmayı kendilerini bile koruyamadılar. Nihâyet Allah sizi, faziletli ve keremli kıldı, nimetlerini size tahsis etmeyi murad etti. Kendisine ve Resûlüne iman etmeyi, ona ve ashabına yapılacaklara karşı onları korumayı, dinini aziz kılmayı, onun düşmanları ile cihat etmeyi size nasip etti. Siz onun düşmanları ile herkesten daha çok savaştınız. Böylece onlar Allah'ın emrine gönüllü ya da gönülsüz boyun eğdiler. Uzaktakiler de zelil ve hakir ola-

⁹ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, s. 265; İbn Sa'd, *Kitâbu Tabakâti'l-Kebîr*, (thk. Ali M. Ömer), I-XI, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001, III, s. 170; Fiğlali, "Sakîfe Olayı", s. 15.

¹⁰ İbn Haldûn "Ensâr, Sa'd b. Ubâde'ye Benî Sâide Sakîfe'nde b'ât etmek üzere toplandılar." demektedir. Bu anlatımdan anlaşılın o ki Ensâr her hangi bir tartışmaya girmeden doğrudan b'ât için toplanmıştır. İbn Haldûn, *Târîh*, II, s. 487; Kapar, Mehmet Ali, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1998, s. 40-41.

¹¹ Bakkal, Ali, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureys'tendir" Hadisinin Rolü Üzerine", İSTEM, III/6, Konya, 2005, s. 87-104; Şaban Öz, "İslâm Siyaset Geleneğinde Bir Şaz -Şi'î Sünnî Yol Ayrımında Sakîfe Hadîsesi-", İSTEM, XI, Konya, 2008, s. 79-91.

¹² Ali b. Ebî Tâlib, *Nehcû'l-Belâğa*, (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), yy., 1997, s. 222.

rak ona itaat ettiler. Sonuçta Allah, sizin desteğinizle yeryüzünü Peygamberine boyun eğdirdi. Sizin kılıçlarınızla Araplar onu kabul etti. Allah'ın Resulü sizden razı olarak bu dünyadan ayrıldı. Bundan dolayı başkalarından çok sizin hakkınız olan bu işe (hilâfete) bütün gücünüzle sarılın.”¹³

Konuşmanın içeriğinden de anlaşılacağı gibi Ensâr, “başkaları” diyerek kastettiği Muhâcirler’in¹⁴, bilhassa Kureys’in bu toplantıya itiraz edeceğinden neredeyse emindi. Onun için Muhâcirler’le Ensâr’ın durumu mukayese edilerek önceliğin kendilerine ait olduğu delillendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kendilerine karşı gösterilecek muhalefetin çetin olacağı da açıkça beklendiği için var güçleriyle bu mücadeleyi sürdürmelerinin ve doğal bir hak olarak gördükleri hilâfeti almak için sonuna kadar direnmelerinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.¹⁵

Sa’d b. Ubâde’nin, konuşmasına “Ey Ensâr” diye başlaması, Sakî’e’de bu konuşma anına kadar Muhâcirler’den kimsenin bulunmadığı hissini uyandırır da Vâkıd’de yer alan bir rivayet Muhâcirlerin de orada olduğunu belirtmektedir.¹⁶ Hz. Peygamber’in vefatı öğleye doğru gerçekleştiğine göre¹⁷ bu toplantı öğle vakti veya öğleden hemen sonra yapılmış olmalıdır.¹⁸ Sıcak bir Haziran gününde insanlar evlerinde ya da gölgeliklerde istirahat hâlinde bulunuyordu. Hz. Peygamber’in vefat haberiyle birlikte Sakî’e’de dinlenmekte olanların yanına başkalarının da gelmesi, ardından Sa’d b. Ubâde’nin de oraya getirilmesiyle bu toplantı başlamış oldu. Onun beklentisi meselenin fazla dallanıp budaklandırılmadan oradakilerin oy birliğiyle halledilmesi idi. Taberî (ö. 310/922)’nin verdiği bilgilere göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, toplantıya bu gelişmelerden sonra müdahil olmuşlardır. Onların toplantı sırasında yaptıkları konuşmalar da Peygamberden sonra onun yerine geçecek kişinin Muhâcirler’den birinin hakkı olduğu, Ensâr’ın da -adlarına yaraşır bir şekilde onlara, yardımcı olması gerektiği yönündeydi. Ancak işler Sa’d b. Ubâde’nin umduğu gibi yürümemiştir. Konuşmaların devamında “sizden bir emir, bizden bir emir seçilsin” gibi başka alternatiflerin gündeme gelmesini, Sa’d b. Ubâde hoş karşılamamış ve bunu “dağılmanın ve zayıflık göstermenin başlangıcı” olarak nitelmiştir.¹⁹

¹³ İbn Kuteybe (?), Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *el-İmâme ve’s-Siyâse*, I-II, Beyrut, Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2009, s. I, 9. *el-İmâme ve’s-Siyâse* adlı eserin İbn Kuteybe’ye âidiyeti konusundaki tartışmalardan dolayı, bu çalışmanın devamındaki bölümlerde, ilgili eser sadece *el-İmâme* şeklinde verilecektir.

¹⁴ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Târihu’l-Ümem ve’l-Müluk*, (thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim), I-XI, Mısır: Dâru’l-Maârif, 1970, III, s. 218.

¹⁵ bkz. Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitabu’r-Ridde*, (thk. Yahya el-Cebûrî), Beyrut: Daru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1410/1990, s. 32-37.

¹⁶ Vâkıdî, *Ridde*, 32.

¹⁷ Hz. Peygamber Pazartesi günü vefat etmiştir. Defni konusunda ise bazı rivayetlerde Salı günü öğle vakti güneşin batıya meylettği sıralarda defnedildiği ifade edilmektedir. Bkz. Belâzurî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892), *Ensâbu’l-Eşraf*, I-XIII, (tah. Süheyl Zekkâr, Riyâz Ziriklî), Beyrut, Dâru’l-Fıkr, 1996, II, 746; Taberî, *Târih*, III, 200.

¹⁸ İbnü’l-Cevzî Muhâcirler’in Hz. Ebû Bekir’e öğleye doğru, Ensâr’ın ise ikindiye doğru bîat ettiklerini rivayet etmektedir. İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi’l-Mülûki ve’l-Ümem*, (tah. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata), I-XIX, Beyrut, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1992, IV, 67.

¹⁹ Taberî, *Târih*, III, s. 218-222.

Bu sırada Sa'd'ın amcazadesi ve Hazrec'in ileri gelenlerinden Beşîr b. Sa'd Ebû'n-Numan b. Beşîr, Hz. Peygamber'e halef olma hakkının Kureyş'e ait olduğunu ve onlara bu konuda muhalefet edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir somut bir öneride bulunarak Hz. Ömer'e ya da Hz. Ubeyde'ye b'ât edilmesini teklif etmiştir.²⁰ Bu teklif, önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Çünkü bunun üzerine tartışmanın yönü değişmiş, Sa'd b. Ubâde'ye b'ât ikinci planda kalmış, insanlar, kendilerine b'ât edilmesi istenen diğer iki kişiye yönelmişken²¹ Hz. Ebû Bekir'in adaylığı ortaya atılmış, Sa'd b. Ubâde gündemden düşmüştür. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in, Muhâcirler'in en faziletlisi oluşunu, hicret sırasında Hz. Peygamber'in yanında bulunuşunu ve namaz kıldırma konusunda onu görevlendirmesini gerekçe göstererek²² ona b'ât edilmesi gerektiğini vurgulamış, tartışmayı bitirecek bir hareketle "uzat elini sana b'ât edelim" diyerek meseleye son noktayı koymuştur.²³ İlk b'ât eden Beşîr b. Sa'd olmuş ardından insanlar Hz. Ebû Bekir'e b'ât etmeye başlamıştır. Hubab b. el-Münzir, son bir gayretle Beşîr'in, amcazadesi Sa'd b. Ubâde'nin emirliğini kışkırdığını söyleyerek²⁴ meselenin seyrini değiştirmek istemişse de sonuç alamamıştır. Ardından oradaki sahâbe, Hz. Ebû Bekir'e bağlılıklarını arz etmiş, böylece Ensâr'ın, hilâfeti elde etme çabaları sonuçsuz kalmıştır.²⁵

Yaşanan gelişmelerin sonucunda Medine'de bir Muhâcir, üstelik Ensâr'ın muhalefetine rağmen iş başına gelmiş, şehrin ve Müslümanların idaresini ele almıştır. Sa'd b. Ubâde bu durumu kabullenememiş, onunla Hz. Ömer arasında şiddetli tartışmalar yaşanmış, Hz. Ebû Bekir'in müdahalesi ile hâdise büyümeden sonlandırılmıştır. Sa'd b. Ubâde ise: "Yerimden kalkacak gücüm olsaydı Medine'nin etrafında ve sokaklarda aslan gibi kükrediğimi görürdün. O zaman sen ve arkadaşların korkarak bir yere sığınmak zorunda kalırdınız," dedikten sonra evine çekilmiş, mücadele etmeye devam edeceğini ve Ebû Bekir'e b'ât etmeyeceğini açıklamıştır. Hz. Ömer'in, onun zorla b'ât ettirilmesi konusundaki ısrarı, Beşîr b. Sa'd tarafından doğru bulunmamış, meselenin çözümünün, zamana bırakılması tavsiyesine uyulmuştur.²⁶

Sakîfe'de Hz. Ebû Bekir'e yapılan b'âtın ardından Medine'de sahâbenin

²⁰ Vâkıdî *Ridde*, 36; *el-İmâme*, s. 10.

²¹ Vâkıdî konuyla ilgili şöyle bir malumat aktarır: Hz. Ebû Bekir, "Şu ikisinden istediğimize biat edin" diyerek Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde b.el-Cerrâh'ın isimlerini telaffuz ettiğinde Sâbit b. Kays "Ey Muhâcirler! Ebû Bekir'in dediğine razı mısınız?" diye sorar onlar da "Evet" diye cevap verir. Konuşmanın devamında da Ebû Bekir dururken neden onlara b'ât edilemeyeceğine dair açıklamalar yer alır. Vâkıdî *Ridde*, 36.

²² İbnü'l-Esîr, Taberî'nin saydığı bu üç gerekçeden ikisini belirtmiş ancak "hicret sırasında Hz. Peygamber'in yanında oluşu" na yer vermemiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, s. 193; *el-İmâme*'nin müellifi ise bu üç şarta ilaveten onun Hz. Peygamber'in kadim dostu oluşu ve malî durumuyla ilgili iki özellik daha ilave etmiştir. *el-İmâme*, s. 10, 13.

²³ Hz. Ebû Bekir'e yapılan biatin özellikleri için bkz. Kapar, 43-44.

²⁴ Vâkıdî *Ridde*, s. 42-43.

²⁵ Vâkıdî *Ridde*, s. 37; *el-İmâme*, s. 11-12; Taberî *Târih*, III, s. 220-222; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, s. 327.

²⁶ Taberî *Târih*, III, s. 218-219; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XI, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987, II, s. 192-194; *el-İmâme*, s. 14.

dört grup hâlinde bir araya geldiğini görmekteyiz. Birinci grup, başta Muhâcirler'in önemli bir kısmı ve Sa'd b. Ubâde'nin en yakınlarının dışında kalan Ensâr'ın tamamı olmak üzere Hz. Ebû Bekir'e bîât edenler. İkinci grup, Hz. Ali'nin etrafında toplanan ve aralarında Zübeyr b. Avvam'ın da bulunduğu Benî Hâşim. Üçüncü grup, Hz. Osman'ın etrafında yer alan Benî Ümeyye, dördüncü grup ise Sa'd ve Abdurrahmân b. Avf'ın yanında toplanan Benî Zühre. Hepsi de Mescid-i Nebevî'de toplanmışlardı. Hz. Ebû Bekir Mescid'e gelince halkın, kendisine bîât ettiği belirtilerek oradakilerden de ona bîât etmeleri istendi. Osman b. Affân, Benî Ümeyye'yle beraber, Sa'd ve Abdurrahmân b. Avf da Benî Zühre ile birlikte bîât ettiler. Ancak Hz. Ali ve onun yanında yer alan Benî Hâşim, yeni halifeye bîât etmeyip Mescid'i terk ederek evlerinin yolunu tuttular. Daha sonra Hz. Ömer onların yanına giderek Hz. Ebû Bekir'e bîât etmelerini talep etti. Ancak Benî Hâşim, bîâten kaçındı, hatta Zübeyr b. el-Avvâm kılıcını alarak dışarı çıkıp mukavemet etmeyi düşündüyse de Hz. Ömer'in kararlı tutumunun ardından Benî Hâşim bîât etti.²⁷ Hz. Ali'nin bîâti ise bir müddet sonra gerçekleşti.

Taberî (ö. 310/922), Sa'd b. Ubâde'nin Hz. Ebû Bekir'e "Sen ve kavmim, beni bîât etmeye zorladınız" diye serzenişte bulunduğunu rivâyet etmektedir.²⁸ Bundan da anlaşılıyor ki Hazreciler'in önemli bir kısmı Sakîfe'de Hz. Ebû Bekir'e bîât etmiştir. Çünkü kendileri böyle bir eylem gerçekleştirmemiş olsalardı Sa'd'ı bîâte zorlamazlardı. *el-İmâme* müellifinin anlatımına göre kavminin bîâti o kadar coşkulu olmuştu ki Sa'd, ayaklar altında ezilme tehlikesi geçirmiş, yaşadığı hayal kırıklığını ve şaşkınlığını "Beni katlettiniz." ifâdesiyle dile getirmiştir. Bu olayın ardından Sa'd b. Ubâde evine çekilmiş, cemaatten ve cemiyetten uzak bir hayat yaşamaya başlamıştır.²⁹

Ensârla Muhâcir arasında Sakîfe'de yaşanan görüş ayrılığı, meseleye bakış açılarından kaynaklanmıştır. Ensâr, konuyu dar bir çerçevede, yerel olarak ele almış, meseleyi, muhtemelen Medine'ye bir yönetici seçmekten ibaret kabul etmişti. Onlara göre sorun mekân eksenliydi ve buna göre çözülmeliydi. Sa'd b. Ubâde'nin dışında potansiyel adaylar bulunsa da onlar Muhâcir'di. Dolayısıyla Medine'de Muhâcirler'in yöneticiliği düşünülemez hatta teklif bile edilemezdi. Muhâcirler ise konuyu Peygamber ekseninde değerlendirerek daha geniş açıdan bakıyor, Medine dışındaki Müslümanları da hesaba katarak hareket edilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Onlara göre mesele Peygamber merkezliydi ve bu çerçevede ele alınmalıydı.

Sakîfe'de Ensâr yerelliği, Muhâcirler ise evrenselliği öne çıkarmıştır. Bu toplantıda, halife seçmenin ötesinde bir boyut vardı. Aslında o gün orada zımnen Hz. Peygamber'den sonra İslâm'ın rotasının ne olacağı tartışılmıştır. Bu tartışmanın sonucuna göre İslâm ya yerel bir güç olarak Medine'ye hapsedilecekti ya

²⁷ *el-İmâme*, s. 14-15. *el-İmâme* müellifinin Benî Hâşim'in Hz. Ebû Bekir'e bîât etmesiyle ilgili olarak verdiği bu bilgiyi, Fiğlali doğru kabul etmemektedir. Bkz. Fiğlali, "Sakîfe Olayı", s. 20.

²⁸ Taberî *Târih*, III, s. 220.

²⁹ Taberî *Târih*, III, s. 222; *el-İmâme*, s. 14.

da Muhâcirler'in düşündüğü gibi burada seçilecek halife Medine dışındaki bütün Müslümanlarca kabul görecektir ve kendisine itaat edilecek böylece onun şahsında İslâm, daha geniş coğrafyaların idaresine talip olacaktır.³⁰

Şimdi Sakîfe'de adı halife adaylığı için ortaya atılan ama halife seçilmeyen Sa'd b. Ubâde ile Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı çeşitli yönleriyle daha geniş bir şekilde ele alabiliriz.

1. SA'D B. UBÂDE (Ö. 14/635)

a. Kişisel Özellikleri

Sa'd b. Ubâde, Medine'deki Hazrec kabilesinden Benî Sâide'nin reisi olup II. Akabe b'âtında (M. 622) Hz. Peygamber'e b'ât etmiştir.³¹ İbn Sa'd, b'âttan sonra Sa'd b. Ubâde'nin Mekkeliler tarafından darp edildiğine ve Mut'im b. Adî ile Hâris b. Ümeyye tarafından kurtarıldığına dair bir rivâyete yer vermektedir.³² Medine'nin ilk Müslümanlarından olan Sa'd b. Ubade'nin öne çıkan bazı özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

Cömertlik: Sa'd b. Ubâde, Bedir'de yirmi deveyle, Hamrâu'l-Esed'de (3/625) otuz deve yükü levazımla, Hudeybiye Gazvesi'nde (6/628) bağışladığı kurbanlık develerle ve Tebûk Gazvesi'nde (9/630) yaptığı yardımlarla, lojistik destek sağlamıştır.³³ Barış zamanında da özellikle Suffa'da kalan yatılı seksen kişiye evinde ziyafet vermiştir.³⁴

Cesaret: Uhud'daki dağılıma anında Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan on dört kişiden biriydi. Uhud Savaşı'ndan (3/625) sonra İslâm ordusu Medine'ye döndüğünde Hz. Peygamber Mescit'te geceledi. O sırada Hz. Peygamber'in yanında nöbet tutanlardan biri de Sa'd b. Ubâde idi.³⁵

Girişkenlik: Sa'd b. Ubâde'yle ilgili dikkat çeken hususlardan biri de Beyatû'r-Rıdvân'a katılmış olması ve Hudeybiye Antlaşmasında etkin bir rol üstlenmesidir. Anlaşma metnine Hz. Peygamber'in adının ne şekilde yazılacağı problem olunca Sa'd b. Ubâde, kâtibin elini tutup "Muhammedün Resûlullah"tan başka bir şey yazma" diye müdahale etmiş ve kendi ismi bu anlaşmaya şahit olarak yazılmış bir sahâbîdir.³⁶

³⁰ Ensâr ve Muhâcirler'in farklı düşüncelerinin muhtemel sebepleri için bkz. Öz, "Sakîfe Hâdisesi", s. 79-91.

³¹ Vâkıdî *Meğâzî*, I, s. 335; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, (thk. Mecdî Fethi es-Seyyid), I-V, yy: Dâru's-Sahbe Mansûre, 1416/1995, II, s. 81.

³² İbn Sa'd, *Tabakât*, I, s. 190. Ayrıca bkz: İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001, II, s. 419.

³³ Vâkıdî *Meğâzî*, I, s. 338; II, s. 500, 547, 573; III, s. 991.

³⁴ Hamidullah, Muhammed, *İslâm'ın Doğuşu*, (Çev. Murat Çiftkaya), İstanbul, Beyan Yayınları, 2010, s. 262.

³⁵ Bu on dört kişiden yedisi Muhâcir (Ebû Bekir, Abdurrahmân b. Avf, Ali b. Ebî Talib, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Talha b. Ubeydullah, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Zübeyr b. el-Avvam), yedisi de Ensâr'dandı (Hubâb b. el-Münzir, Ebû Dücâne, 'Âsım b. Sabit, Hâris b. es-Simme, Sehl b. Huneyf, Üseyd b. Hodayr, Sa'd b. Muâz). Vâkıdî I, s. 239-240, 334.

³⁶ Vâkıdî *Meğâzî*, II, s. 611, 612.

b.Üstlendiği Görevler ve Katıldığı Savaşlar

Sa'd b. Ubâde, II. Akabe b'âtında (M. 622) Hz. Peygamber'e b'ât ettiğinde kendisine mümessillik görevi verildi.³⁷ O, aynı zamanda Hz. Peygamber'in kendisiyle istişare ettiği ve görüşünü önemseydiği kişilerden biriydi.³⁸ Hz. Peygamber, ilk askerî hareketi olan Veddân (Ebvâ)³⁹ Gazvesi'nde (2/623) Sa'd b. Ubâde'yi Medine'de vekil bırakmıştır.⁴⁰

İslâm'ın sancaktarlarından olan Sa'd b. Ubâde, Bedir'de, Uhud'da, Gazvetü'l Müreysi'de, Hayber'de, Vadi'l-Kura Yahudileri ile yapılan savaşta, Mekte'nin Fethi'nde ve Huneyn'de bu görevi îfa etmiştir.⁴¹

Sa'd b. Ubâde'ye tevdi edilen görevlerden biri de araştırma, soruşturma işiydi. Nitekim Benî Kurayza, ahdini bozduğunda, olayı tahkik etmek üzere Hz. Peygamber'in görevlendirdiği üç kişiden biri olan Sa'd, daha sonra düzenlenen Benî Kurayza seferine (5/627) de katıldı.⁴²

Hz. Peygamber döneminde oldukça önemli görevler îfa etmiş olan Sa'd b. Ubâde, Sakîfe'deki toplantıda Hz. Ebû Bekir'e b'ât edilmesinin ardından toplumdaki uzaklaşmış, Hz. Ebû Bekir'in vefatına kadar bu şekilde hayatını devam ettirmiştir. Hz. Ömer halife seçilince de Şam'a gitmiş ve onun halifeliliği sırasında orada vefat etmiştir. Dolayısıyla her iki halifeye de b'ât etmemiştir.⁴³ Gerek muhalefette kalması, gerekse yaşlılığı ve hastalığı dolayısıyla kendisine ilk iki halife döneminde herhangi bir görev verilmemiştir.

Sa'd b. Ubâde'nin Hz. Peygamber dönemindeki görevlerini; mümessillik, danışmanlık, Hz. Peygamber'e Medine'de vekâlet, sancaktarlık ve müfettişlik kapsamına girebilecek görevlendirmeler şeklinde sıralayabiliriz.

c.Halife Adaylığı

İslâm tarihinde ilk halife adayı Sa'd b. Ubâde'dir.⁴⁴ Medine'nin yerlisi ve kabile reisi olması dolayısıyla halifeliliğin, onun hakkı olduğunu düşünen yakınları, kendisini hilâfete getirmek istemişlerdir. Ardından müzakerelere başlayarak, gelebilecek muhtemel itirazlara verecekleri cevapları hazırlamışlardır.

Sa'd b. Ubâde'nin seçilmesi an meselesi iken karşısına oldukça güçlü üç aday çıkmıştır. Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir sürece müdahale etmemiş olsaydı,

³⁷ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, s. 335; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, s. 81.

³⁸ Bkz. Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, (trc. Müderriszâde M. Atullah Efendi, sad. İsmail Karakaya), Ankara, Akçağ Yay, 1982, s. 422.

³⁹ Bu gazveye hem Veddân hem de Ebvâ Gazvesi isimleri verilmektedir. İbn Haldûn, *Târih*, II, s. 424.

⁴⁰ Vâkıdî, *Kitâbu'l-Meğâzî*, I-III, (thk. Marsden Jones), London, Oxford University Press, 1966, I, s. 7; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, s. 239-240; Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, I-XVIII, İstanbul, Akçağ Yayınevi, ty. XI, s. 392.

⁴¹ Vâkıdî, *Meğâzî*, I, s. 25, 103, 407; II, s. 649; II, 710, 820, 821; III, s. 895; Taberî, *Târih*, II, s. 431.

⁴² Vâkıdî, *Meğâzî*, II, s. 458, 498.

⁴³ Taberî, *Târih*, III, s. 222; *el-İmâme*, s. 14.

⁴⁴ *el-İmâme* müellifi her ne kadar Hz. Peygamber'in vefatı üzerine Hz. Abbas'ın, Hz. Ali'ye "Elini uzat sana b'ât edelim..." dediğini rivâyet etse de bu durum sözde kalmıştır. Zaten müellif bu olayı anlattığı bölüme "Abbas'ın, Ali'ye B'ât Çabası" başlığını vererek meselenin adeta kişisel bir girişimden ibaret olduğunu vurgulamak istemiştir. *el-İmâme*, s. 8. Hz. Ali'nin bu teklifi kabul etmemesiyle ilgili olarak farklı yorumlar için bkz. Kapat, 44.

Sa'd b. Ubâde büyük ihtimalle Sakîfe'de halife seçilmiş olacaktı. Fakat Müslümanların tamamının bî'atını alması ve hilâfeti sorunsuz bir şekilde sürdürmesi o kadar kolay olmayacaktı. Sakîfe'de Muhâcirler'in müdahalesi karşısında seçilememiş olması bunun bir göstergesi sayılabilir.

Sa'd b. Ubâde, Sakîfe'de yaptığı konuşmada Ensâr'ın, diğer Arap kabilelerinden önce reislik hakkına sahip olduğunu aşağıdaki gerekçelerle ileri sürmüştür;

Dine girmede öncelik ve fazilet kazanmış olmak,

Resûlullah'ı ve ashabını himaye etmek ve dinin yayılması için uygun ortam hazırlamış olmak,

İslâm'ın düşmanlarıyla savaşmış olmak,

Hz. Peygamber'in rızasını (memnuniyetini) kazanmış olmak.

Sa'd b. Ubâde'nin yukarıdaki gerekçeleri sıraladığı konuşmasından sonra Hz. Ebû Bekir söz almış ve karşılıklı bazı konuşmalar olmuştur. Ardından Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e ya da Ebû Ubeyde'ye bî'at edilmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine bu iki sahâbî, aşağıda sıralayacağımız sebepleri zikrederek kendilerine değil, Hz. Ebû Bekir'e bî'at edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Muhâcirler'in en üstünü olmak (Efdaliyet),

Mağaradaki iki kişiden biri olmak (Akrabiyet),

Namazda Allah'ın Rasûlüne vekâlet etmek (Niyâbet)⁴⁵

Yukarıda zikredilenlerin dışında Ensâr ve Muhâcirler'in seçilecek halife ile ilgili olarak Sakîfe'de üzerinde durdukları hususları ise şöylece sıralayabiliriz:

Ortaya çıkışı ve yayılışı sırasında İslâm'a malıyla ve canıyla hizmet,

İslâm'ı kabul etme sürecindeki kıdem,

Riyasetin Câhiliye devrinden beri Kureys'e ait olması,

Hz. Peygamber'e yakınlık, tecrübe ve aynı kabilede olma.⁴⁶

Hilâfetin kurumsallaştığı dönemlerde ise halifede bulunması gereken şartlar şu şekilde düzenlenmiştir: Müslüman, erkek, mükellef (ergen)⁴⁷, bilgili, adaletli, yeterli ve sağlam olmak.⁴⁸ Konuyu biraz daha kapsamlı olarak ele alan Mâverdî (ö. 450/1058), yukarıda zikredilenlerin yanı sıra halifede rey (sıhhatu'r-rey), cesaret ve Kureyslilik şartlarının da bulunması gerektiğini ifade eder.⁴⁹ Halife adayının duyu organlarının sağlamlığına özellikle vurgu yapan İbn

⁴⁵ Vâkidî *Ridde*, s. 42.

⁴⁶ Fiğjâlî, Ethem Ruhi, "Sakîfe Olayı ve Hz.Ebû Bekir'in Halife Seçimi", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, V/3, İstanbul, 1982, s. 7-26., 25.

⁴⁷ Ergenliğin, Hilâfet için bir şart olmasına rağmen İslâm dünyasında bülûğa ermeden halife olmuş kişiler hakkında bkz.: İbnü'l-Hatîb, (ö. 776/1374) *A'mâlü'l-a'lâm fîmen büyi'a kable'l-ihtilâm min mulûki'l-İslâm*, (thk. Levi Provençal), Beyrut, 1956. 202-272.

⁴⁸ Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982, I, s. 85-90.

⁴⁹ Mâverdî Muhammed b. Habib, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, (thk. Ahmed Mubarek el-Bağdadî), Kuveyt: Mektebetu Dâri İbn Kuteybe, 1409/1989, s. 5.

Haldûn, halifelerin Kureys'ten olması şartının, sahâbenin Sakîfe'de vardıkları icmadan kaynaklandığını belirtir. Ardından da Kureys'in, ilerleyen zamanlarda çeşitli sebeplerden dolayı asabiyeti kaybettiğini, Emevîlerle, hükümdarlığa dönüşen, Abbasîlerin ilk dönemlerinden sonra bu özelliğini de yitiren hilâfetin acemlerin eline geçtiğini detaylıca anlatır.⁵⁰

Sa'd b. Ubâde'yi mezkûr şartlar açısından değerlendirdiğimizde özellikle iki hususta önemli sorunlar olduğu görülmektedir. Bunlardan biri, sağlık meselesidir. Çünkü kendisi Sakîfe toplantısı sırasında ciddî olarak sağlık sorunu yaşamaktaydı. Sa'd, toplantıda konuşmaya başlayacağı zaman oğlu Kays'a "Hastalığımdan dolayı insanlara sesimi duyuramam. Onun için sözlerimi onların duyacağı şekilde yüksek sesle tekrarla..." demiştir. Buna göre Sa'd b. Ubâde bir halifede bulunması gereken şartlardan biri olan sağlık/sağlamlık şartından yoksundu. Müzakerelerin devamında Hz. Ebû Bekir'e b'ât edildiğinde halk, coşkuyla yeni halifeye b'ât etmek için harekete geçtiğinde Sa'd b. Ubâde'nin, yaşlılığı ve hastalığı yüzünden insanların ayaklarının altında kalmaktan kendisini kurtaramadığı, ancak başkalarının yardımıyla Sakîfe'den çıkarılarak evine götürüldüğü⁵¹ gerçeği de onun yaşadığı sağlık sorununun açık bir göstergesidir.

Hilâfette Kureyslilik şartı⁵² arayanlar açısından, Sa'd b. Ubâde'nin, Kureys'ten olmayışı da diğer bir noksanlıktır. Sakîfe'de onun karşısına çıkarılan üç aday; Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh şartlar bakımından Sa'd b. Ubâde'den daha avantajlıydılar.

Bu üç aday, ilk halife adayına karşı güçlü kılan diğer bir özellikleri de cesaretleriydi. Ensâr'dan el-Hubab b. el-Münzir b. el-Cemuh, öncelikle Muhâcirler'den olan bu üç ismi kastederek onların cesaretlerine vurgu yaptıktan sonra kimsenin Medine'de üstelik de Sakîfe'de, Ensâr'a muhalefet etme cesaretini gösteremeyeceğini dile getirmiştir.⁵³ Ancak onun beklentilerinin aksine Muhâcirler Medine'de hem de Benî Sâide Sakîfesi'nde Ensâra karşı çıkmakla kalmamış, olayın seyrini tamamen değiştirmişlerdir.

Bir halifede olması gereken ve Araplarda sorumluluk üstlenme konusunda belirleyici olan diğer bir unsur da yaş ve tecrübedir.⁵⁴ Yukarıda görüşlerine yer verilenlerin açıkça ifâde etmedikleri ve hilâfet şartları arasında saymadıkları bu özellik, en azından insanların şuur altında varlığını devam ettirmiştir. O sıralarda genç ve deneyimsiz biri olan Hz. Ali'nin böyle bir sorumluluğu yüklenmesine Arap geleneklerinin müsaade etmeyeceği zaman zaman dile getirilmiştir.⁵⁵ Ni-

⁵⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, s. 270-291.

⁵¹ *el-İmâme*, s. 9, 14.

⁵² Geniş bilgi için bkz. Hatipoğlu, Mehmed Said, *Hilâfetin Kureysliliği*, Ankara, Kitabiyat, 2005.

⁵³ *el-İmâme*, 11-12; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Sakîfe Olayı ve Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçimi", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, V/3, İstanbul, 1982, s. 7-26.

⁵⁴ Burada "yaş" ifadesiyle kastedilen husus olgunluktur.

⁵⁵ Shaban, M. A, *Islamic History A New Interpretation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976, s. 16

tekim Hz. Ebû Bekir'e b'ât etmesi istenen Hz. Ali, Peygambere yakınlığı dolayısıyla halifelîğe kendisinin daha çok hak sahibi olduğunu ileri sürdüğünde, Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh tarafından ona verilen cevap: "Sen daha gençsin, bunlar (Hz. Ebû Bekir) kavminin yaşlılarındandır. Senin onlar kadar tecrüben yoktur ve işleri onlar kadar iyi bilemezsin. Hz. Ebû Bekir bu işin sorumluluğunu yüklenmede senden daha kuvvetli, daha dayanıklıdır ve bu işi daha iyi bilir. Onun için sen (halifelîği) ona bırak,"⁵⁶ şeklinde olmuştur.

2. EBÛ UBEYDE B. EL-CERRÂH (Ö. 18/639)

a. Kişisel Özellikleri

Benî Hâris kabilesindedir. Asıl adı, Amir b. Abdullah b. el-Cerrâh'tır.⁵⁷ Hz. Peygamber ile aynı soydan gelir. Nesebi, Resûlullah'ın nesebiyle Fihr'de birleşir. Aşere-i mübeşşeredendir. Câhiliye Döneminde Mekke'de okuma yazma bilenlerden biriydi.⁵⁸

Ebû Ubeyde, Hz. Peygamber, Dâru'l-Erkâm'a girmeden önce Abdurrahmân b. Avf gibi bazı sahâbe ile birlikte Müslüman oldu. Hz. Peygamber, onunla Ebû Talha el-Ensârî arasında kardeşlik tesis etti. Kırk yaşlarında katıldığı Bedir'de karşı cephede olan babasıyla çatışmak zorunda kaldı ve bu olayda babası hayatını kaybetti. Mücâdele suresinin 22. âyeti bunun üzerine nâzil oldu.⁵⁹ Öne çıkan bazı özellikleri:

Güvenilirlik: Hz. Peygamber tarafından "em'înü'l-ümme" diye nitelendirilmiştir.⁶⁰ Yemenliler, Hz. Peygamber'den, kendilerine İslâm'ı öğretecek emin bir kişi talep ettiklerinde o "Her ümmetin bir em'îni vardır. Bu ümmetin em'îni de budur" diyerek Ebû Ubeyde'yi görevlendirmiştir.⁶¹

Cesaret: Ebû Ubeyde Uhud Gazvesi'ine (3/625) katıldı. Savaşın ilk aşamasında yaşanan dağılma sırasında Hz. Peygamber'in yanından ayrılmadı.⁶²

Kararlılık: Doğru bildiğini söylemekten, düşüncelerini açıkça ifâde etmekten çekinmezdi. Nitekim Halife Ömer, H. 17/ M. 638 yılında yaşanan ve "Amvas/İmvâs" diye isimlendirilen vebadan dolayı Şam'a yapmayı planladığı ziyaretten vazgeçince Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, kendisini "Allah'ın kaderinden

⁵⁶ *el-İmâme*, s. 15.

⁵⁷ *Vâkıdî Meğâzî*, I, s. 157.

⁵⁸ Önkâl, Ahmet, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", *DİA*, İst. 1994, X, s. 249-250.

⁵⁹ "Allah'a ve âhret gününe iman eden hiçbir kavmi, babaları, oğulları, kardeşleri, hısım ve akrabaları olsalar bile Allah ve Resulüne meydan okumaya kalkışanlara sevgi besler bulamazsın. İşte Allah onların kalplerine iman yazmış ve kendilerini, tarafından bir ruh ile desteklemiştir. Onları, altlarında ırmaklar akan Cennetlere koyar ve orada ebedî kalırlar. Öyle ki Allah onlardan onlar da Allah'tan hoşnuturlar. İşte bunlar Allah taraftarlarıdır. İyi bilin ki Allah taraftarları hep kurtuluşa erenlerdir" 58 Mücâdele, 22.

⁶⁰ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî (ö. 748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuayb el-Arnâvud (Hüseyn el-Esed, I. c.), Beyrut, Müessesetü'r-risale, 1405/1985, I, s. 5-6.

⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, s. 381.

⁶² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, s. 379, 380, 383; Zehabî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, s. 7-8; İbn Haldûn, *Târîh*, II, s. 435; Canan, *Kütüb-i Sitte*, XII, s. 305.

kaçmakla" itham etmekten kaçınmamıştır.⁶³ Ebû Ubeyde yine bizzat Hz. Ömer'e "Peygamber'in ashabını idareci ve haraç amili olarak görevlendirmekle onların değerini düşürdüğü" şeklinde bir eleştiri yöneltmiştir.⁶⁴

Hoşgörû: Ebû Ubeyde hilm sahibi bir başkomutandı. Hâlid b. Vel'îd ile birlikte Şam'ı kuşattıklarında Ebû Ubeyde, Câbiye kapısı tarafından şehri muhasara etti. Hâlid b. Vel'îd Şam'ın doğu tarafındaki bölümünü çarpışarak alırken Ebû Ubeyde kendi bölgesini sulh ile ele geçirdi ve onun Hıristiyanlarla yaptığı antlaşma bütün şehre şâmil kılındı.⁶⁵

Zehebî, Ebû Ubeyde'nin özellikle üç hasletine dikkatleri çeker. Bunlar: Dinî hassasiyeti, yumuşak huyluluğu ve hoşgörüsüdür.⁶⁶

Tevâzu Sahibi: Üst düzey görevleri esnasında bile sade ve gösterişten uzak bir hayat yaşamıştır. Hz. Ömer, Şam'a geldiğinde Ebû Ubeyde'nin evinde temel birkaç eşyanın dışında bir şey bulunmadığını görmüş, bazı eşyalar almasını salık vermişti. O ise bu tür şeylerin kendisini dünyaya bağlayacağını düşündüğünden halifenin teklifine sıcak bakmamıştır.⁶⁷

Uyumlu: Ebû Ubeyde, merkezî yönetimle uyum içerisinde çalışmıştır. Şam'ın fethinin ardından ele geçirilen arazinin taksim edilmesine dair taleplerle ilgili olarak; Halife Ömer'in bu konuda bir talimatı olmadığı sürece araziyi taksim etmeyeceğini ifâde ederek merkezî yönetime bağlılığın güzel bir örneğini sergilemiştir. Hz. Ömer de onun uygulamasını destekleyerek fethedilen arazinin insanlara taksim edilmemesi gerektiğini ifâde etmiştir.⁶⁸

Sorumluluk sahibi ve adaletli: Yukarıda bahsi geçen antlaşma gereğince, arazilerinin ekilip biçilmesi eski sahiplerinde bırakılmış bunun karşılığında kendilerinden bir nevi emniyet ve güvenlik vergisi olan cizye alınmıştır. Ancak bir ara düşman kuvvetlerinin büyük bir savaş hazırlığı içerisinde olduğu haberi alınca bölge halkının güvenliğini sağlayamayacağı gerekçesiyle Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, halktan topladığı vergileri geri dağıtmıştır.⁶⁹

İsâr/diğerkâm özelliğine sahip: Bencil değildi. Halife Ömer, Şam civarında veba hastalığının yayılmakta olduğunu haber alınca onu bölgeden uzaklaştırmak için bir mektup yazarak kendisine ihtiyacı olduğunu ve acilen Medine'ye gelmesini istemiştir. Ebû Ubeyde mektubu alınca halifenin asıl maksadını anlamış, ordusunu bırakamayacağına dair bir cevap yazmış ardından da vebaya yakalanarak vefat etmiştir.⁷⁰

⁶³ Bkz. Taberî *Târih*, IV, s. 56-66; Canan, *Kütüb-i Sitte*, XI, s. 101-109.

⁶⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 268.

⁶⁵ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 312-312; Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, s. 21-22.

⁶⁶ Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, s. 21.

⁶⁷ Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, s. 16-17.

⁶⁸ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 315-317.

⁶⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 313-315.

⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, s. 383, 384; Taberî *Târih*, IV, s. 60-61; Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, 18, s. 22-23.

b. Üstlendiği Görevler ve Katıldığı Savaşlar

Üst düzeyde bir sorumluluk duygusuna sahipti.⁷¹ Bundan dolayı gerek Hz. Peygamber zamanında, gerekse sonraki dönemlerde önemli görevlere getirilmiştir. İslâm'ı öğretmek için Peygamber tarafından Yemen'e gönderilmiştir.⁷²

Hz. Peygamber Zâtü's-Selâsil gazvesi için Amr b. el-Âs'ı görevlendirmiş ardından da Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh komutasında iki yüz kişilik bir takviye birliği göndermiştir. Bu sırada çıkan komutanlık krizi, Hz. Peygamber'in tavsiyesine uyarak sağduyuyla hareket eden Ebû Ubeyde'nin uyumlu davranışıyla büyümeden çözülmüştür.

Ebû Ubeyde, bütün gazvelere katılmış,⁷³ Bedir'de, Uhud'da, Hendek'te, Benî Kureyza'da, Hudeybiye'de ve Hayber'de, en cesur savaşçılardan biri olmuştur.⁷⁴ Uhud'un hemen akabinde düzenlenen Hamrâu'l-Esed seriyesine de katılmıştı. Uhud savaşından sonra İslâm ordusu Medine'ye döndüğünde Hz. Peygamber Mescit'te gecelemiş ve ertesi gün Kureyş ordusunu takip için yola çıkmıştı. Â-i İmrân suresinin 172-174. âyetleri⁷⁵ bu gazveye katılanlar hakkında nâzil olmuştur.⁷⁶

Onun komutasında Zü'l-Kassa Seriyesi düzenlenmiş (6/627), bu seriyyede kırk kişi görev almıştı.⁷⁷ Ayrıca Habat gazvesi yine onun komutasında gerçekleştirilmişti.⁷⁸

Hz. Ömer halife olunca Suriye orduları başkomutanı Hâlid b. Velîd'in yerine Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı atamış,⁷⁹ Ebû Ubeyde'nin zafer haberleri geldikçe de mutlu olmuştur.⁸⁰ Bu dönemde Dimaşk, Humus, Hama, Lazkiye, Halep, Antakya ve Kudüs başta olmak üzere Suriye bölgesindeki birçok şehrin fethi gerçekleştirilmiştir. Ebû Ubeyde fethedilen bu bölgeleri daha sonra Ömer'in valisi olarak hayatının sonuna kadar idare etmiştir.⁸¹ Hz. Ömer'in ona verdiği diğer bir görev de Beytü'l-Mal'in sorumluluğu olmuştur.⁸²

Kısacası Ebû Ubeyde'ye tevdi edilen görevler şöyledir: İrşad/tebliğ görevi,

⁷¹ Yaptıklarının hesabını verecek olmanın kaygısıyla "Keşke bir koç olsaydım da sahibim tarafından kesilseydim, etim yenilip çorbam içilseydi" dediği rivayet edilir. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, s. 382.

⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, s. 381.

⁷³ Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, s. 5-6.

⁷⁴ Vâkîdî *Meğâzî*, I, s. 157; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, s. 298.

⁷⁵ "Kendileri savaşta yara aldıktan sonra Allah ve Peygamber'in çağrısına koşanlara, hele onlardan iyilik edip sakinanlara büyük ecir vardır. İnsanlar onlara: "Düşmanınız olan insanlar size karşı bir ordu topladılar, onlardan korkun" dediler. Bu, onların imânını artırdı da: "Allah bize yeter. O ne güzel Vekil'dir" dediler. Bu yüzden kendilerine bir fenalık dokunmadan, Allah'tan nimet ve bollukla geri döndüler; Allah'ın rızasına uydular. Allah büyük, bol nimet sahibidir. 3 Â-i İmrân, 172-174.

⁷⁶ Vâkîdî *Meğâzî*, I, s. 334, 341 vd; Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, s. 47.

⁷⁷ Vâkîdî *Meğâzî*, II, s. 552; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, s. 380.

⁷⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, s. 32-36; Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I, s. 7-9. Vâkîdî "Seriyyetü'l-Habat Emruhâ Ebû Ubeyde" ve "Seriyyetü Emiruha Ebû Ubeyde İla Zü'l-Kassa" diye isimlendirdiği özel bölümler açarak bu konularda malumat vermiştir. Vâkîdî *Meğâzî*, II, s. 552, 774.

⁷⁹ Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-Harac*, s. 328.

⁸⁰ Taberî *Târih*, IV, s. 68.

⁸¹ Önkal, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", X, s. 249-250.

⁸² Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854), *Târih*, (thk: Ekrem Ziya el-Ömeri), Riyad: Dâru Tayyibe, 1405/1985, 123.

seriyye komutanlığı, başkomutanlık, âmillik (vergi toplama memurluğu),⁸³ Beytül-mal sorumluluğu ve valilik.

c. Halife Adaylığı

Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Sakîfe'de Hz. Ebû Bekir'in, Sa'd b. Ubâde'ye karşı kéndilerine b'ât edilmesi için gösterdiği iki adaydan biriydi. Hz. Ebû Bekir, onun adaylığına gerekçe olarak bu işe ehil oluşunu göstermiştir.⁸⁴

Daha sonra Hz. Ömer'in, "hayatta olsaydı yerime halife olarak onu tayin ederdim" dediği birinci kişi de yine Ebû Ubeyde idi. Bu tercihinin sebebi ise Hz. Peygamber'in Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı "Bu ümmetin güvenilir adamı" diye ni-telemiş olmasıdır.⁸⁵

Hem Peygamber'in bu değerlendirmesi hem de Peygamberden sonra hilâfet görevi üstlenmiş iki halife tarafından Ebû Ubeyde'nin hilâfete layık görülmüş olması onun açısından oldukça önemlidir. Yukarıda hakkında verilen bilgilerden, üstlendiği görevlerden ve yer aldığı savaşlardan da anlaşıldığı üzere onda bir halifede olması gereken bütün özellikler bulunmaktaydı. Sakîfe'de adaylığının gündeme gelmesine rağmen kendisinden daha yetkin birisinin bulunması dolayısıyla halife seçilmemiştir.

Hz. Ebû Bekir'den sonraki duruma gelince; kaynaklar bize onun, kendi yerine halife olacak kişi ile ilgili kamuoyu yoklaması yaptığını ve gönlünden geçen Hz. Ömer'in isminin ön plana çıkması üzerine onu istihlâf ettiğini anlatır. Ancak halifenin aklında başka bir alternatif olup olmadığı veya başka bir isim hakkında birileriyle istişare edip etmediği ya da kendisine farklı bir ismin önerilip önerilmediği gibi konularda her hangi bir bilgiye sahip değiliz. Olayları bütüncül bir bakışla ele aldığımızda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Eğer Hz. Ömer konusunda olumsuz görüşler ağır bassaydı, Hz. Ebû Bekir'in halka önereceği ikinci isim Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh olacaktı. Çünkü bunu zaten daha önce Sakîfe'de yapmıştı. Hem de kendisinin önüne geçirerek halkı Hz. Ömer'e ya da Ebû Ubeyde'ye b'âte davet etmişti. Aynı öneriyi tekrar yapmaması için hiçbir sebep yoktu. Hz. Ömer'in vefat etmek üzereyken Ebû Ubeyde hakkında söyledikleri de bu kanaatimizi kuvvetlendirir mahiyettedir. Gerek bu iki örnek gerekse hayatı hakkındaki bilgiler şunu gösteriyor ki o, bir halifede bulunması gereken şartlara sahipti.

SONUÇ

Sakîfe'deki seçim esnasında her ne kadar ilk hareket noktası, Câhiliye âdetlerinden olan kabilecilik anlayışı olmuşsa da seçim süreci bütünüyle o âdetlere göre yürütülmemiş, İslâm kaynaklı kriterler seçimin sonucunda belirleyici olmuştur.

⁸³ Müzeyne, Hüzeyl ve Kinâne kabilelerinin vergilerini toplama görevi de ona verildi. Önkal, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", X, s. 249-250.

⁸⁴ Vâkıdî, *Ridde*, s. 36; *el-İmâme*, s. 10.

⁸⁵ Taberî, *Târih*, IV, s. 227; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, s. 382.

H. Peygamber'in vefatının ardından, H. Sa'd b. Ubâde, İslâm dünyasının ve Ensâr'ın ilk halife adayı olarak ortaya çıkmıştır. O, Ensâr tarafından aday olarak görülmüş, gösterilmiş ve karşısında başka birinin olması söz konusu bile edilmemiştir. Toplantı esnasında ilk halife adayının kişisel özelliklerinin yerine Ensâr'ın icraatının dile getirilmiş olması dikkat çekicidir.

Böyle bir toplantının yapıldığına muttali olan H. Ebû Bekir olay mahalline vardığında Ömer ve Ebû Ubeyde'yi Sa'd 'ın karşısına aday olarak çıkarmıştır. Bu esnada H. Ebû Bekir, teklif ettiği adayların kişisel özellikleriyle ilgili gerekçeler ileri sürmemiş, sadece Kureyş'ten birinin halîfe olmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu süreçte ortaya çıkmış üç aday karşısında H. Ebû Bekir'in adaylığı gündeme gelmiştir. H. Ebû Bekir'e bîat edilmesi teklifini yapanlar, onun kişisel özelliklerini ve üstünlüklerini zikretme ihtiyacı hissetmişlerdir.

Ensâr'ın adayı Sa'd b. Ubâde halifelik şartlarını taşıma konusunda dezavantajlıydı. Hem yaşlı ve hastaydı hem de yerel bir kabile reisiydi. Bırakın Muhâcirler'i Medinelilerin tamamı tarafından bile tasvip edilecek bir konumda değildi. Muhâcirler'in adayı, özellikle de bu çalışmanın konusu olan Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ise Medine dışındaki Müslümanlarca da kabul edilebilecek bir konumdaydı. Üstelik bir halifede bulunması gereken özelliklere de sahipti. Her ne kadar Sakîfe'de halife seçilmemişse de gerek H. Ebû Bekir tarafından halife adayı olarak önerilmesi, gerekse ikinci halife H. Ömer tarafından bu makama layık görülmesi onun halifelîğe liyakatının önemli göstergeleridir.

Sakîfe'de Ensâr, olaya yerel bir anlayışla ve mekânsal çerçeveden bakmıştı. Çünkü hilâfetin, Ensâr'ın hakkı olduğunu dile getirirken hep Medine'ye ve Medinelilerin yaptıklarına atıfta bulunmuşlardır. Muhâcirler ise meseleyi Peygamber eksenli görmüş, seçilecek kişinin onun yöneticilik görevini üstleneceğini dikkatlere sunmuş, Sakîfe'deki hâdisenin sadece Medine'yi değil bütün Arapları ilgilendirdiğini ve onların onayının gerekliliğini vurgulamış, konuya daha ci-hanşümül bir bakış açısıyla yaklaşmışlardır.

Kaynaklar:

- » Aksoy, Numan Durak, "Târihsel Bakımdan Halifelik - Ortaya Çıkışı, Geçirdiği Aşamalar-" Hikmet Yurdu, II/3, 2009, s. 215-226.
- » Ali b. Ebî Talib, Nehcû'l-Belâğa, (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), yy., 1997.
- » Atalan, Mehmet, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, IX/2, 2004, s. 55-68.
- » Bakkaî, Ali, "Ebû Bekir'in Halife Seçilmesinde "İmamlar Kureyş'tendir" Hadisinin Rolü Üzerine", İSTEM, III/6, Konya, 2005, s. 87-104.
- » Belâzurî Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892), Ensâbu'l-Eşrâf, I-XIII, (tah. Süheyl Zekkâr, Riyâz Ziriklî), Beyrut, Dâru'l-Fıkr, 1996.
- » Canan, İbrahim, Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte, I-XVIII, İstanbul: Akçağ Yayınevi, ty.
- » Ebû Yüsuf (ö.182/798), Kitâbu'l-Harac, (trc. Müderriszâde M. Atullah Efendi, Sad. İsmail Karakaya), Ankara: Akçağ Yay, 1982.
- » Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Sakîfe Olayı ve H. Ebû Bekir'in Halife Seçimi", İslâm Medeniyeti Mecmuası, V/3, İstanbul, 1982, s. 7-26.
- » Halîfe b. Hayât (ö. 240/854), Târih, (thk. Ekrem Ziya el-Ömerî), Riyad: Dâru Tayyibe, 1405/1985.
- » Hamidullah, Muhammed, İlk İslâm Devleti, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), İstanbul: Umud Matbaacılık, 1992.
- » _____, İslâm'ın Doğuşu, (Çev. Murat Çiftkaya), İstanbul: Beyan Yayınları 2010.

- » Hatipoğlu, Mehmed Said, Hilâfetin Kureyşliliği, Ankara: Kitabiyat, 2005.
- » Hizmetli, Sabri, "Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olayları Sonuçları ve Etkileri", AÜFD, XXXIX, Ankara 1999, s. 27-54.
- » İbn Haldûn, Abdurrahmân, (ö. 808/1406), Mukaddimetu İbn Haldûn, I-VIII, (haz. H. Şahâde) Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- » _____, Mukaddime, (çev. Halil Kendir), I-II, İstanbul: Yeni Şafak Yay, 2004.
- » _____, Târihu İbn Haldûn, I-VIII, Beyrut: Daru'l-Fikr, 2001.
- » İbnü'l-Hatîb, Lisânüddin, (ö. 776/1374) A'mâlû'l-a'lâm fînen buyi'a kable'l-ihtilâm min mulûki'l- İslâm, (thk. Levi-Provençal, E.), Beyrut, 1956.
- » İbn Hişam, (ö. 218/833), es-Sîretü'n-Nebeviyye, (tah. Mecdi Fethi es-Seyyid), I-V, el-Mansure: Dâru's-Sahâbe, 1995.
- » İbnü'l-Cevzî Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûki ve'l-Ümem, (tah. Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata), I-XIX, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- » İbnü'l-Esir (ö. 630/1232), el-Kâmil fî't-Târih, I-XI, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- » İbn Kuteybe (?), Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), el-İmâme ve's-Siyâse, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- » İbn Sa'd (ö. 230/845), Kitabu Tabakâti'l-Kebir, (thk. Ali M. Ömer), I-XI, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1421/2001.
- » Kapar, Mehmet Ali, İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi, İstanbul, Beyan Yayınları, 1998.
- » Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, I-III, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982.
- » Kurt, Abdurrahmân, "Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yönden İslâm Öncesi Mekke Toplumunu", Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, X/2, 2001, s. 97-122.
- » Mâverdî Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), el-Ahkamu's-Sultâniyye, (thk. Ahmed Mubarek el-Bağdadî), Kuveyt: Mektebetu Dar-i İbn Kuteybe, 1409/1989.
- » Önkal, Ahmet, "Ebû Ubeyde b. Cerrâh", DİA, İst. 1994, X, s. 249-250.
- » Öz, Şaban, "İslâm Siyaset Geleneğinde Bir Şaz -Şîf-Sünnî Yol Ayrımında Sakîfe Hadisesi-", İSTEM, XI, Konya, 2008, s. 79-91.
- » Shaban, M. A., Islamic History A New Interpretation, Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- » Taberî Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, (ö. 310/922), Târihu'l-Ümem ve'l-Müluk, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), I-XI, Mısır: Daru'l-Maarif, 1970.
- » Vâkidî Muhammed b. Ömer, (ö. 207/822), Kitabu'l-Meğâzî (tah. Marsden Jones), I-III, London: Oxford University Press, 1966.
- » Vâkidî Muhammed b. Ömer, (ö. 207/822), Kitabu'r-Ridde, (thk. Yahya el-Cebûrî), Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî 1410/1990.
- » Varol, Bahaüddin, "Râşid Halifeler Dönemi Toplumsal Değişim Üzerine Bazı Değerlendirmeler", İSTEM, III/6, Konya, 2005, s. 195-213.
- » Yâkut el-Hamevî Şihabüddin Ebû Abdîllah, (ö. 626/1229), Mu'cemu'l-Buldan, I-V, Beyrut: Dâru Sadir, 1397/1977.
- » Zehebî Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, (ö. 748/1347), Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ, (thk. Şuayb el-Arnâvûd (Hüseyn el-Esed, I. c.), Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1405/1985.